

УДК: 94-054.74(=161.2)(438+477.8)“19/20”(092)(047.53)

*Юлія ПАВЛІВ***ОБРАЗ “МАЛОЇ ВІТЧИЗНИ” В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ’ЯТІ
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ХОЛМЩИНИ ТА ЛЕМКІВЩИНИ**

Холмщина та Лемківщина належать до регіонів українсько-польського етнічного пограниччя, в яких за наслідками Другої світової війни багатомісячне проживання поряд українців і поляків було припинене методом силового вирішення конфлікту – примусовим переселенням українського населення на територію підлядської України. Ретрансльовані переселенцями образи прикордоння – приклади колективної історичної пам’яті, яка тяжіє до спрощення, ідеалізації та вибіркової, й функціонує загалом у межах, які влаштовують спільноту. Конструювання цих образів відбувалося з чималою часовою та просторовою дистанцією, після того, як був втрачений зв’язок із знайомим їм олюдненим простором, тому будь-які спогади, які стосувалися негативних моментів міжнаціонального сусідства, напередодні війни згладжувалися, забувалися. Так само спрощено й відсторонено, особливо через тривалий вплив патерналістської моделі стосунків держави та громадян у Радянському Союзі, переселенці пригадують загострення міжнаціональних відносин під час війни, а в спогадах займають пасивну роль жертви, заручника обставин.

Пограниччя для переселенців – це спогади про “хороші добрі часи”, прожиті в сільській місцевості на тлі мальовничої природи. Уявлення, пов’язані з “малою вітчизною”, займають центральне місце в їхніх спогадах, і на противагу травматичному досвіду воєнного часу та переселенню не лише переповнені емоціями, а й мають велике символічне значення. Такий ідеалізований образ “малої вітчизни”, який перетворився на міф, слугує підставою для конструювання регіональної, культурної ідентичності. Він відрізняється від реальності чи будь-яких історіографічних концептів.

Мета статті – на підставі матеріалів усної історії реконструювати образ “малої вітчизни”, який сформувався у свідомості переселенців. Простежити процес збереження історичної пам’яті про Холмщину та Лемківщину в сім’ях депортованих, підтримання пам’яті про українську присутність у Польщі.

Історіографія теми, попри значний суспільний резонанс, не надто широка. У наявних дослідженнях висвітлено, головню, політичну історію українсько-польського прикордоння ХХ ст., перебіг міжнаціонального конфлікту під час Другої світової війни, депортаційних акцій, матеріально-побутове облаштування в перші роки після приїзду. У контексті українсько-польських відносин питання переселення вивчали Є. Пастернак¹,

¹ *Пастернак Є.* Нарис історії Холмщини і Підляшшя / Є. Пастернак. – Вінніпег; Торонто, 1989. – 465 с.

І. Цепенда², О. Савчук³. Соціально-економічні аспекти життя переселенців досліджували Д. Байкеніч⁴, О. Губанов⁵, Т. Пронь⁶, Т. Гонтар⁷, Г. Боднар⁸. Суперечливим питанням українсько-польського конфлікту, депортаціям присвячені також збірники, підготовлені в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича “Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість”⁹ і спільно українськими та польськими науковцями матеріали конференції “Україна–Польща: важкі питання”¹⁰. Формування колективних уявлень, конструювання спогадів депортованих переселенців із Лемківщини по обидва боки

² *Цепенда І.* Українсько-польські відносини у 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / І. Цепенда. – Київ, 2009. – 387 с.

³ *Савчук О.* Свої серед своїх. Депортація українців з Холмщини й Підляшшя у 1944–1947 рр. / О. Савчук. – Луцьк, 2012. – 240 с.

⁴ *Байкеніч Д.* Державна фінансова допомога українським переселенцям із Польщі, розселеним у східних областях УРСР у 1945–1947 рр. / Д. Байкеніч // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 20 травня 2011 р.) / [за заг. ред. С. Дегтярьова]. – Суми: СумДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 47–50; *Його ж.* Кількість та місця розселення депортованих українців Польщі у східних областях УРСР (др. пол. 1940-х рр.) / Д. Байкеніч // Народознавчі зошити. – Львів, 2013. – Вип. 2(110). – С. 231–237.

⁵ *Губанов О.* Проблема забезпечення житлом українського населення, депортованого з Польщі у південну Україну в 1944–1945 роках / О. Губанов // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – Київ, 2010. – Вип. 36. – С. 87–95; *Його ж.* Розселення українського населення депортованого з Польщі у Херсонську область в 1944–1945 рр. / О. Губанов // Там само. – Вип. 31. – С. 118–125.

⁶ *Пронь Т.* Депортовані з Польщі українці на тлі повоєнного повсякденного життя колгоспників східних областей Української РСР / Т. Пронь // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.) / [упоряд.: О. Лукашевич, Т. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 171–174.

⁷ *Гонтар Т.* Адаптація українських переселенців з Польщі у південних областях України 1944–1946 рр. з позиції історії повсякденності / Т. Гонтар // Там само. – С. 174–176.

⁸ *Боднар Г.* “Там було добре і тут є непогано жити”: особливості історичної пам’яті українців переселених із Польщі / Г. Боднар // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортація 1944–1951. – С. 20–36.

⁹ Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортація 1944–1951. – 294 с.

¹⁰ Україна–Польща: важкі питання: матеріали IV Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 8–10 жовтня 1998 р.). – Варшава: Тирса, 1999. – Т. 4. – 348 с.; Україна–Польща важкі питання: матеріали IX–X Міжнародних наукових семінарів істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 6–10 листопада 2001 р.) / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк: ВМА “Терен”, 2004. – Т. 9. – 496 с.; Україна–Польща: важкі питання: матеріали XI Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 26–28 квітня 2005 р.). – Варшава: Тирса, 2006. – Т. 10. – 370 с.

кордону вивчала П. Трешинська¹¹, подібне дослідження творення схеми колективних спогадів поляків-переселенців у Казахстані провела В. Куделя-Свійонтек¹².

Основа джерельної бази наукової розвідки – записані й проаналізовані за методами нарративного аналізу спогади людей, депортованих із Холмщини й Лемківщини. Інтерв’ю з переселенцями із Холмщини, записані в 2012–2013 рр. у Львові, Львівській та Івано-Франківській обл. Усього опитано 17 осіб, із них 3 – нащадки переселенців. У 2014 р. записано 25 інтерв’ю з переселенцями із Лемківщини на території Тернопільської та Львівської обл., м. Львова. Така вибірка зумовлена тим, що для цілісної картини дослідження треба врахувати досвід переселення й адаптації осіб із різних географічно-кліматичних регіонів. Взято до уваги теж місця розселення – це села (18 респондентів із Лемківщини компактно проживають у сільській місцевості Тернопільської обл.), містечка чи міста. Завдяки інтерв’юванню вдалося реконструювати моменти-сюжети, які стосуються соціально-психологічної адаптації після переселення, її вплив на конструювання спогадів про українсько-польське прикордоння, процес усвідомлення “малої вітчизни”.

Прикордоння – це складний соціокультурний феномен, багатовимірне поняття, що об’єднує різні, але взаємопов’язані поняття. Наприклад, такі як простір, взаємодію-конфлікт культур, релігію, символи, суспільство чи його структурні, політичні, економічні форми організації тощо. Складність і багатогранність поняття, відсутність усталеної термінології в соціогуманітарних дисциплінах призводить до чималих термінологічних дискусій між різними спеціалістами¹³.

Вивчення прикордоння з погляду просторової моделі охоплює широкий спектр питань, пов’язаних із трансформацією кордонів, встановленням нових взаємовпливів на свідомість людей, їх самоусвідомлення, загалом зі складною структурою геополітичних процесів, владних відносин, формуванням нового типу ідентичності – регіональної. Пограниччя – простір, який творять представники різних культур, тому завжди має не лише фізичний, а й ментальний вияв¹⁴. Функціонування норм, ідеологій на інших основах, ніж у центрі, поєднання цінностей різних культур призводить до виникнення особливої ідентичності пограниччя – регіональної субкультури, яка має свою екзистенційну філософію та ідеологію “приватної вітчизни”¹⁵.

Крізь призму ідеології “приватної вітчизни” творяться образи прикордоння переселенцями з Лемківщини та Холмщини. Образ як відображення дійсності у свідомості людини – це частина ширшого поняття – мовного образу світу,

¹¹ *Trzeszczyńska P.* Łemkowszczyzna zapamiętana. Opowieści, Przeszłości i Przestrzeni / P. Trzeszczyńska. – Kraków: W-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. – 437 s.

¹² *Kudela-Świątek W.* Odpamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym / W. Kudela-Świątek. – Kraków: Universitas, 2013. – 372 s.

¹³ *Беспамятных Н.* Границы и пограничья: подходы, понятия, перспективы / Н. Беспамятных. – Минск: РИВШ, 2012. – С. 5.

¹⁴ *Сухомлинов О.* Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему / О. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2008. – С. 16.

¹⁵ Там само. – С. 72.

що є основою світобачення, світовідчуття людини¹⁶. У свідомості формується ідеальний образ зовнішнього світу, який відображає знання про об'єкт пізнання, це знання водночас є “переживанням” цього об'єкта, через своє емоційне забарвлення¹⁷. Мовний образ світу – поточна інтерпретація реальності з погляду того, хто її конструює, відображає ментальність особи, її поточні потреби¹⁸. Тому в ширшому значенні будь-який образ світу – це витвір минулого, визначеного людським досвідом, історією, мовою, культурою спільноти (народу)¹⁹.

Людський досвід, уявлення про світ, інтерпретація минулого слугують основою історичної пам'яті, яка нерозривно пов'язана з культурними й ідеологічними межами²⁰. Історична пам'ять як певний соціогуманітарний концепт має два виміри, чи рівні: індивідуальний і колективний. Найбільше дискусій пов'язано з колективним виміром історичної пам'яті. М. Гальбвас, який синтезував і розвинув ідеї Е. Дюркгейма про колективні уявлення, висунув теорію соціальної зумовленості індивідуальної пам'яті. Пам'ять людини опирається на певні суспільні рамки, тобто під час пригадування особа використовує не лише свої, а й чужі спогади, які акумулюються в суспільстві, а ця соціально-меморіальна конструкція впливає на те, як індивід буде свої спогади²¹. Погляди М. Гальбваса розвинув П. Нора, висунувши ідею т. зв. “місць пам'яті” – це ідеї, цінності, уявлення, важливі моменти часопростору, завдяки яким особа конструює свою ідентичність²². Модель колективної пам'яті як важливого чинника конструювання особистості розвинуло подружжя Ассманів. Ян Ассман запропонував два поняття – комунікативна та культурна пам'ять, щоб пояснити феномен колективної пам'яті. Перший вид, на думку дослідника, – це поточна пам'ять кількох поколінь, тоді як культурна – це сформована пам'ять про певний досвід, який набуває значення лише після вербалізації, візуалізації, тобто він втілюється в тексті, образі, обряді, пам'ятнику і завдяки зусиллям певної спільноти стає символом, важливим для самоусвідомлення²³. У культурній пам'яті історія, як минула реальність, трансформується у міф. Згідно з трактуванням Я. Ассмана, міф – це історія, яка обґрунтовує певну реальність, щоб “пояснити дійсність через її походження”²⁴. Ця реальність стає міфом (за

¹⁶ Живіцька І. Мовна картина світу / І. Живіцька // Філологічні студії. – Кривий Ріг, 2010. – № 4. – С. 20.

¹⁷ Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. Серебренников, Е. Кубрякова, В. Постовалова и др. – Москва: Наука, 1988. – С. 20.

¹⁸ Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / J. Bartmiński. – Lublin: W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – S. 14.

¹⁹ Ibidem. – S. 14.

²⁰ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен / [пер. з нім. В. Кам'янець]. – Львів: Літопис, 2010. – С. 20–21.

²¹ Хальбвас М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвас / [пер. с фр. и вступ. статья С. Зенкина]. – Москва: Новое издательство, 2007. – С. 11.

²² Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П. Нора / [пер. з фр. А. Рєпи]. – Київ: ТОВ “Видавництво КЛІО”, 2014. – С. 99–100.

²³ Trzeszczyńska P. Łemkowszczyzna zapamiętana... – S. 119–120.

²⁴ Ibidem. – S. 54–55.

визначенням польського історика Єжи Топольського – наративним міфом) як виявом людського мислення, яке не хоче перевіряти правдивість сказаного, що призводить до догматизації певних моментів історії²⁵.

Образ “малої вітчизни” – це спосіб категоризації простору, який водночас виступає частиною комунікативної та культурної пам’яті переселенців. “Мала вітчизна” як комунікативна пам’ять поєднує загалом позитивні спогади про Холмщину та Лемківщину, її природо-кліматичні особливості, дитинство-юність, спокійні, безтурботні роки, мирне та дружнє життя з поляками/чехами. Цей ідеалізований образ переселенці переповідають дітям і внукам. Комунікативна пам’ять, якщо її розглядати в ширшому контексті, – водночас і культурна. Адже пам’ять холмщаків та лемків опирається на таку категорію, яку французький учений П’єр Нора означає як “місця пам’яті”²⁶, тобто “точки кристалізації колективного спадку” соціальної групи²⁷. Іншими словами – це символічні маркери національної ідентичності: нематеріальні, матеріальні, ідейні²⁸. Для холмщаків і лемків центральна категорія – простір: “топографія втраченої батьківщини” зі слідами пам’яті (цвинтарі, архітектура)²⁹. Такий сильний зв’язок із територією, землею, як пише американська дослідниця С.-І. Міхаласкі, – особливість аграрних культур³⁰. Цей простір для примусово депортованих осіб слугує ментальним і реальним зв’язком із землею предків, частиною ідентичності.

Пов’язані з війною травматичні спогади, важкі умови переселення й подальшого облаштування змушували ностальгувати за попереднім місцем проживання, порівнювати умови до і після. З часом, окрім порівняння умов до і після, люди починали змальовувати життя до війни тільки у світлих барвах. Такий позитивний образ цих теренів сформувався тому, що переселення здебільшого було примусовим, а після встановлення кордонів повернення стало неможливим.

Осмилення власної окремішності, особливостей прикордонного простору відбувалося після депортації. Явище пограниччя існувало і до переселення, але його не усвідомлювали як певний концепт. Під час звичного укладу життя людина початку ХХ ст. переважно не мислила складними категоріями “ідентичності” – вона відчувала належність до поліетнічної громади, яка й впливала на її бачення світу. “Модернізація” уявлення про власну тотожність відбувалася поволі, головню під впливом культурно-освітніх закладів, еміграції, Першої світової війни та вимушеної евакуації (як у випадку Холмщини).

На основі проведених інтерв’ю, зроблено контент-аналіз, який дав змогу кількісно підрахувати текстові секвенції, що відображали ставлення переселенців

²⁵ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський. – Київ: “К.І.С.”, 2012. – С. 209–210.

²⁶ *Trzeczyńska P.* Łemkowszczyzna zapamiętana... – S. 125.

²⁷ Нора П. Теперішнє, нація... – С. 99–100.

²⁸ Там само. – С. 100.

²⁹ Там само. – С. 125.

³⁰ *Michalasky S.-Y.* Ethno-national Orientation Among Lemkos in Poland. [Електронний ресурс] / S.-Y. Michalasky. – Режим доступу: <http://www.carpatho-rusyn.org/susyn/lemko2.htm> (20.06.2015).

до “малої вітчизни”. Для контент-аналізу було виділено два типи установок у розповідях: когнітивні (нейтральні) й афективні (емоційні)³¹. Він показав, що більшість респондентів “позитивно” оцінюють місцевість Холмщини та Лемківщини (розташування, краєвиди, емоційні переживання, пов’язані з регіонами), в цій умовній групі переважали позитивні коди, що її характеризували. В одній текстовій секвенції змінюється код установки з позитивного опису в Польщі до негативного – в Україні: “І в лісах було дуже повітря здорове. В нас люди були такі, ну такий вигляд мали, червоні-таки поприїжджали сюда. А приїхали до Глібова – тутка молодьож всьо біле, аж позеленіло, бо то що повітря нема знаєш”³².

Апелюючи до особливостей природо-кліматичних умов, переселенці з Лемківщини не лише дають зрозуміти, з якими труднощами зіштовхнулися на новій території, а й демонструють свою окремішність, про яку також свідчать мова і вбрання. Позитивні оцінки стосуються дитячих спогадів, пов’язаних із лісом, рікою, іграми тощо: “Хвилювання, спогади дитячих років, воно так, ніби як ти дивишся кіно, згадуєш себе маленьким, як ти ходиш по тих стежках, на гриби, на ягоди до лісу. Річка маленька там протікала біля нашого села, називається Півонія, затока Вепра. Тоді, як ми були маленькими, вона здавалася нам широка, велика, тепер, як я приїжджаю, ... вона така маленька, зовсім та річка”³³.

Окрема група текстових секвенцій відображає стан господарського життя на Холмщині й Лемківщині. Тут більшість кодів свідчать про позитивну оцінку – переважають позитивні описи хати, її інтер’єру, особливо багато уваги респонденти приділяють описам поля, худоби³⁴. Можна припустити, що детальний опис майна пов’язаний не тільки з ностальгією, а й намаганням особи довести й собі, й новому оточенню, що вона чи її родина таки здобула певний соціальний статус (тому переселенці дуже боляче реагують на такі визначення, як “дурний лемко”, “бідний лемко”, “а то ті переселенці”³⁵). Текстові секвенції, умовно об’єднані характеристикою населеного пункту, позитивні. Респонденти пригадували не тільки краєвиди, а й “окраси” (предмет гордості села/міста): “Була в нас читальня – двохповерховий мурований будинок. Унизу була молочарня, в яку люди несли, відразу переробляли і віддавали їм то молоко, а то забирали, що треба, а пісне віддавали”³⁶.

Організацію громадського життя респонденти теж оцінюють позитивно. Переселенці згадують, що в селах діяли кооперативи, філії товариства “Рідна хата”, аматорські хори, театри, читальні, дитячі садки, школи (під німецькою окупацією – українські), надходили газети зі Львова тощо. Високо оцінюють суспільні відносини в селах, навіть їх ідеалізують³⁷.

³¹ Боднар Г. “Там було добре і тут є непогано жити”... – С. 26.

³² Інтерв’ю Юлії Павлів з Марією Хонко 7 лютого 2014 р.

³³ Інтерв’ю Юлії Павлів з Євгенією Бештою 6 березня 2012 р.

³⁴ Інтерв’ю Юлії Павлів з Михайлом Лігусом 7 лютого 2014 р.

³⁵ Інтерв’ю з Михайлом Хващакком 8 лютого 2014 р.

³⁶ Інтерв’ю Юлії Павлів з Марією Ловченко (Врубель) 27 листопада 2012 р.

³⁷ Інтерв’ю Юлії Павлів з Ярославом Дудою 19 жовтня 2014 р.

Із нотками ідеалізації говорять переселенці й про міжнаціональні українсько-польські стосунки у своїх громадах до війни. Однак на рівні тогочасної Польської держави вони характеризують їх негативно³⁸. Таку розбіжність можна пояснити тим, що громада на прикордонні об’єднувала представників різних етносів і культурних традицій – стосунки між людьми будувалися тут не тільки за національною ознакою. Поділ у межах громади на “своїх” і “чужих” не збігався з етнічним, а практика змішаних шлюбів була звичною для “людини пограниччя”. Такі сюжети демонструють відчуття належності до сільської громади, яке після переселення зникло. Саме ж переселення стало чи не одним із найтрагічніших моментів у їхньому житті³⁹.

Така ідеалізація теж відображає процес утвердження соціальної групи як такої, коли минуле оберігається по-особливому, акцентуються виразні відмінності із зовнішнім світом, тоді як всередині – спрощуються, згладжуються⁴⁰. Цей зв’язок переселенців із попередньою територією (т. зв. окультуреним простором) знаходить продовження або ж виступає частиною ширшого образу “малої батьківщини”. Його доповнюють лише позитивно оцінені сюжети в образі “малої батьківщини” (місцевість, з якою пов’язане дитинство, юність, “рідні місця”, спогади): “Як я приїхав, побачив ті стежечки, по яких я бігав босіком, – то є моє рідне. І я вважаю, що то моє рідне, моє, моє. Не то, що я тепер приїжджаю на чужу землю, – я приїжджаю на свою землю. І та Гучва в нас протікає. Правда, її поляки так запустили, але все одно йдеш на ту Гучву. То як приїжджаю туди, відчувається, що то рідне, своє, і згадує дитинство. Ну, а дитинство – воно, знаєте, приємне”⁴¹.

Крім емоційного зв’язку із хронотопом Лемківщини і Холмщини, маркери, які доводять належність переселенців до цих теренів, – розповіді про життя їхніх родин у попередні десятиліття або апеляція до історичних сюжетів, як-от княжого Холма⁴². Можна припустити, що на таку обізнаність переселенців з історією власного краю суттєво вплинула українська преса, яка виходила під час німецької окупації. Один із найбільших українських видавничих осередків на території Генеральної губернії – “Українське видавництво”⁴³, яке в 1939–1945 рр. видавало “Краківські вісті”⁴⁴. На шпальтах газети була широко представлена історична тематика,

³⁸ Інтерв’ю Юлії Павлів з Володимиром Якубичем 18 березня 2013 р.

³⁹ Анкета Захарчука С. М., 1935 р. н., заповнена у м. Львові 27 червня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁴⁰ *Ассман Я.* Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман / [пер. с нем. М. Сокольской]. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – С. 40–41.

⁴¹ Інтерв’ю Юлії Павлів з Миколою Божко 13 березня 2012 р.

⁴² Інтерв’ю Юлії Павлів з Лідією Кр. 4 серпня 2013 р.

⁴³ *Головата Л.* “Українське видавництво” у Кракові–Львові 1939–1945. Бібліографічний довідник / Л. Головата. – Київ: Критика, 2010. – Т. 1: Книжки й аркушеві видання. – С. 5–17.

⁴⁴ *Курилишин К.* Українська легальна періодика часів німецької окупації (1939–1944). Історико-бібліографічне дослідження: у 2 т. / К. Курилишин. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 2. – С. 431–432.

етнографічні матеріали⁴⁵. В одному з перших випусків опубліковано адаптований уривок “Заснування Холма” з Галицько-Волинського літопису⁴⁶, в наступних, у рубриці “Пригадаймо наше минуле”, – нарис історії періоду Хмельниччини⁴⁷.

Група текстових фрагментів, які відображають усвідомлення “малої батьківщини”, свідчить про тривалість цього процесу, що відбувався під впливом пережитого, переосмислення життя в літньому віці. Одна з респонденток зазначала, що в молодості через зайнятість і роботу не задумувалася над цим питанням⁴⁸. У незалежній Україні, стверджують опитані, відбулося переосмислення ідентичності особи: “...кожна людина мусить дорожити своєю батьківщиною, повинна пам’ятати свою батьківщину, і постійно прагнути щось зробити для тої землі, де ти народився...”⁴⁹.

Для більшості переселенців Лемківщина і Холмщина залишаються в пам’яті як “мала батьківщина”, з якою пов’язані тільки позитивні емоції з дитинства. Великою батьківщиною вони називають Україну, де вирости, створили сім’ї, виховали дітей і загалом прожили життя: “Все таке свідоме життя я прожив тут. Тут, мабуть, і батьківщина. Тут усе... і товариші... тут усе”⁵⁰.

Примусове виселення вплинуло на конструювання ідеалізованого образу цих теренів. Його також можна вважати частиною “міфу прикордоння” – догматизованого, з великим символічним значенням. Він репрезентує не так саме минуле, як символічні вартості, важливі для спільноти переселенців⁵¹. Подібний міфологічний образ “малої вітчизни” можна знайти у спогадах переселенців з інших регіонів Польщі⁵². Центральне місце в цих уявленнях займають частини сконструйованого прикордоння: на просторіві “координати дому” (житло, господарство, природа) накладається надміру спрощена система міжнаціональних відносин. Цей образ переходить і в художню літературу, особливо поезію переселенців, де за допомогою художніх засобів із тугою оспівуються красоти “малої батьківщини”. Ностальгійні переживання та міфологізоване бачення батьківщини характеризують не лише переселенську поезію, а й діаспорну загалом⁵³.

Щоби простежити механізми й особливості збереження пам’яті про Холмщину та Лемківщину, проведено анкетування 44 осіб та 3 інтерв’ю серед дітей і внуків переселенців. Двоє респондентів були представниками другого покоління,

⁴⁵ *Куриловичин К.* Українська легальна періодика... – С. 439–441.

⁴⁶ Заснування Холму // *Краківські вісти. Народний часопис Генерального Губернаторства (Краків).* – 1940. – Ч. 3. – 14 січня.

⁴⁷ *Королівські листи. Хмельницький на Запоріжжі* // Там само. – Ч. 14. – 25 лютого.

⁴⁸ Інтерв’ю Юлії Павлів з Ніною Романюк 15 березня 2012 р.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Інтерв’ю Юлії Павлів з Іваном Банащуком 15 березня 2012 р.

⁵¹ *Шацька Б.* Минуле–пам’ять–міт / Б. Шацька. – Чернівці: Книги-XXI, 2011. – С. 98–99.

⁵² *Bodnar H.* “Mała ojczyzna” w świadomości Ukraińców przesiedlonych z Polski po II wojnie światowej / H. Bodnar // *Krakowskie Pismo Kresowe (Kraków).* – 2010. – Roc. 2. – S. 119–127.

⁵³ *Денисенко Ю.* Міфологізація образу України у творчості діячів української діаспори / Ю. Денисенко // *Культура України: зб. наук. праць.* – Харків: ХДАК, 2012. – Вип. 39. – С. 33–39.

один – третього. Серед анкетованих 25 осіб – внуками, а 19 – дітьми переселенців. Більшість респондентів (84 %) уперше почули розповідь про Холмщину та Лемківщину в дитячому чи юнацькому віці. Анкетовані вказували, що на той час мали менше 16 років. Тому цей факт потрібно враховувати особливо при аналізі анкет представників третього покоління.

Представники як другого, так і третього поколінь пригадують, що розповіді рідних були сповнені сумом і ностальгією, розпачем: “Дуже то її схвилювало... Така ностальгія, що людина хоче ще раз поїхати, подивитись на своє село”⁵⁴. Варто зауважити, що анкети та інтерв’ю внуків переселенців поступаються інформативністю анкетам дітей переселенців, але представники обох поколінь найкраще запам’ятали емоційне наповнення цих розповідей: “Душа трепетала, відчуття хвилювання, бо то земля, яка дісталась мозолем”⁵⁵. Очевидно, що респонденти-діти подають інформативніші розповіді, ніж внуки. Загалом 43,18 % опитаних подали дуже стислі відомості про переселення, вказавши лише рік депортації (частина і його не зазначила), населений пункт, куди переселили родича, подекуди розповіли про умови переселення. Із більшою деталізацією та емоціями розповіли про переселення 45,46 %, і тільки 11,36 % нічого не відповіли на це запитання.

Менш інформативні, як зазначалося, спогади внуків. Виняток із цього – опис переселення внука переселенців із Лемківщини, який вивчає життя переселенців із Польщі на території східних областей в УРСР у 1940-х роках. Однак він більше фактографічний, ніж емоційний (тут позначилася професійна діяльність): “Мій дід та баба, їхні батьки та інші родичі мешкали на терені, який мав назву «Бескидський трикутник», він був одним з основних осередків формування УПА, там значний час відбувався вишкіл молодих бійців. Кілька моїх родичів так само були в УПА, дехто, згодом, навіть у Воркуті відсидів. Ця територія була відселена однією з останніх, а саме в червні–липні 1946 р. Відселенням займались загони польських військ, вважаю, що не без участі військ НКВС”⁵⁶.

Троє респондентів третього покоління вирости в одній родині (провели дитинство), двоє з них майже однолітки (21 і 22 років), але їхні спогади відрізняються. Цей випадок свідчить про те, що конструювання історичної пам’яті – це теж суб’єктивний процес. Людина зберігає ту інформацію, яка на її думку важлива (хоча не завжди свідомо, адже на запам’ятовування впливає як особистість, її вік, фізіологічні особливості, так й оточення). Із трьох респондентів-внуків, які росли разом до певного моменту (12, 7 і 6 років), найстарший⁵⁷ розповів найбільше, зокрема про те, що батьків його бабці вночі розстріляли поляки, а вона ховалася в кукурудзяному полі. Тоді як респондентка⁵⁸ (середня за віком, яка переїхала в сім років і не жила постійно з

⁵⁴ Інтерв’ю Юлії Павлів з Оксаною Павлів (Іващишин) 11 листопада 2012 р.

⁵⁵ Інтерв’ю Юлії Павлів з Ярославом Базилевичем 22 грудня 2013 р.

⁵⁶ Анкета Байкеніча Д., 1984 р. н., заповнена у м. Луганськ 15 січня 2014 р. Зберігається в архіві автора.

⁵⁷ Анкета Павлів С. З., 1987 р. н., заповнена у м. Львові 28 квітня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁵⁸ Анкета Гоїн Н. І., 1992 р. н., заповнена у м. Львові 1 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

бабцею-переселенкою) пригадала менше подій, аніж та, котра жила з бабцею⁵⁹. Отож, навіть в одному середовищі збереження інформації відбувається по-різному, на це впливає не лише вік і фізіологічно-особистісні особливості особи, а й “подальше життя з «носієм інформації»” (людиною, яка розповідає про своє минуле).

Важливі для збереження пам’яті – відвідини Холмщини, особисте зацікавлення цією проблематикою, передача історичного досвіду сім’ї нащадкам. Більша частина респондентів (54,56 %) не бували в місці народження батьків/дідів, 36,28 % – відвідували його, а 9,09 % були в цій місцевості проїздом. З-поміж тих, хто відвідував ці терени, 62,5 % є членами товариства “Холмщина-Лемківщина”. Більшість респондентів (56,8%) хоча й знають про це товариство, але не належать до його членів. Утім, багато (65,9 %, 20 внуків і 9 дітей) зазначали, що цікавляться інформацією про ці терени, знають про них не лише з розповідей родичів, а й зі спеціальної літератури. Варто зауважити, що здебільшого особи, які цікавляться Холмщиною і Лемківщиною, не є членами товариств, що підтримують пам’ять про ці терени. Майже половина респондентів (45,46 %) зазначили, що рідко розповідають про переселення, Лемківщину/Холмщину, 27,27 % – доволі часто, по 4,5 % не розповідають про ці терени взагалі або ж не визначилися.

Переселення не вплинуло на життя більшості анкетованих (38,64 %), лише 20,45 % зазначало, що переселення батьків/дідів суттєво вплинуло й на них, 18,18 % не змогли визначити його ступінь. Походження батьків/дідів позначилося на конфесійній належності 36,36 % респондентів, решта зазначали, що такий чинник не вплинув на неї або ж вони не надавали цьому значення.

Отож, нащадки переселенців, хоча й намагаються зберегти в сім’ї пам’ять про Лемківщину/Холмщину, цікавляться цим питанням, але через об’єктивні чинники (робота, сім’я, загальна зайнятість) не мають змоги відвідувати товариство “Лемківщина-Холмщина” або ж не надають цьому значення. Такі ж чинники можуть впливати на відвідини місця народження батьків/діда-баби. Для декого з нащадків це психологічно важко (побачити порожнє місце/будинок, інших людей на місці “батьківської хати”), інші не знають, де точно була хата/господарство їхніх родичів, а людей, які б допомогли розшукати, немає, бо переселенців першого покоління та місцевих українців-старожилів на Холмщині й Лемківщині залишилося дуже мало.

Важливе для збереження історичного досвіду усвідомлення, чим є Холмщина і Лемківщина для нащадків переселенців, тобто, чи зберігається емоційний зв’язок, пам’ять про територію, яка не є частиною держави Україна. Якщо для більшості переселенців, які вважають себе повноцінними українцями, це – певний ідеалізований образ “малої батьківщини”, з якою найчастіше пов’язані приємні дитячі спогади, то для їхніх нащадків важче його реконструювати.

Для половини дітей і внуків переселенців Лемківщина та Холмщина – території, звідки походять їхні батьки/дід-баба, – це їхня “рідна земля”⁶⁰, “батьківщина”⁶¹,

⁵⁹ Анкета Павлів Ю. З., 1993 р. н., заповнена у м. Львові 28 квітня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁶⁰ Анонімна анкета, заповнена у м. Львові 14 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁶¹ Анкета Гоїн (Іващишин) Л. А., 1967 р. н., заповнена у м. Львові 1 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

“колиска предків”⁶², тобто дещо відсторонені від них, адже стосуються батьків/дідів. Водночас, пригадуючи це місце, особа згадує і про переселеного родича, з яким має емоційний зв’язок. Як зазначила одна з респонденток, Холмщина – “емоційна пам’ять про бабусю, то вона нагадує про неї”⁶³. Також це місце для нащадків – це не лише “рідна земля” родичів, а й нагадування про трагічні сторінки минулого: “... звірсько вбили мого прадіда і прабабу... частина українських земель, яку віддали Польщі ще в 20-х роках, де їй було добре жити до того, як батьків вбили”⁶⁴. Для двох респонденток Холмщина/Лемківщина виступає на духовно-емоційному рівні образом “втраченого раю... далекого від реальності”⁶⁵.

Для 29,5 % опитаних Лемківщина і Холмщина – “мала батьківщина” (більше для респондентів із Лемківщини). Для нащадків лемків ці терени також виступали особливим простором і культурою (музика, говірка, вишивка), ментальністю⁶⁶: “Це окремих народ, навіть не меншина”⁶⁷. Такі сюжети – свідчення того, що частина переселенців, а навіть їхніх нащадків, доводять свою самотність або ж апелюють до неї через “атракційність” лемківської культури.

Більшість опитаних пригадували, що після переселення відвідували місце народження. На Лемківщині й Холмщині свідчення українського життя майже не збереглися, за винятком цвинтарів, які часто напівзруйновані й занедбані, як і пам’ятні знаки в місцях братських могил. Подекуди ще живуть українці, які в силу різних обставин змогли залишитися в Польщі. Українці старшого віку з об’єктивних причин (щоб їх не депортували) не афішували в минулому українську належність, тому зараз їхні діти розуміють українську мову, а внуки – вже ні⁶⁸.

Спогади про відвідини місця народження дещо відрізняють, особливо, якщо йдеться про ставлення місцевого населення. І. Банашук пригадував, що в його селі залишилися декілька поляків (колишніх сусідів), які добре ставляться до українців. Проте відзначав, що тепер, порівняно з 1990-ми роками, місцеве населення краще ставиться до переселенців, які відвідують Холмщину⁶⁹. Є. Вовк пригадувала, що коли відвідувала пам’ятник у Сагрині, її вразило те, що місцева полька говорила, що тут поховані українці, яких вбили німці: “А ми питаємося: «Хто ж то робив?»».

⁶² Анкета Спільника Я., 1949 р. н., заповнена у м. Львові 5 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁶³ Анкета Павлів Ю. З.

⁶⁴ Анкета Павлів Є. З.

⁶⁵ Анкета Аркуші О. Г., 1970 р. н., заповнена у Львові 4 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

⁶⁶ Анкета Козак О., 1992 р. н., заповнена в м. Винники Львівської обл. 4 грудня 2013 р. Зберігається в архіві автора; Анкета Гойчик У., 1992 р. н., заповнена в м. Самборі 5 лютого 2014 р. Зберігається в архіві автора; Анонімна анкета, заповнена у с. Оборощино Львівської обл. 30 січня 2014 р. Зберігається в архіві автора.

⁶⁷ Анкета Козак О.

⁶⁸ Інтерв’ю Юлії Павлів з Лідією Р. 17 липня 2013 р.

⁶⁹ Інтерв’ю Ю. Павлів з І. Банашуком.

А ви відіте – «То немци». І вони, так знаєте, своїм дітям втлумачують в голову. Наші цвинтарі, а вони кажуть, що то жиди поховані»⁷⁰.

Отож, можна зробити висновок, що українське населення, яке змогло залишитися на території Польщі, не афішує українського походження, молодше покоління майже не володіє українською мовою, а польське населення ставиться до приїжджих переселенців без упередження, хоча послуговується не завжди точними даними про минулі події українсько-польського протистояння.

Після переселення люди змушені починати життя на новій території, поступово адаптовувалися до незвичних матеріально-господарських, соціально-психологічних умов. Однак, як засвідчив контент-аналіз інтерв'ю, в переселенців зберігається емоційний зв'язок із Холмщиною/Лемківщиною у вигляді образу “малої вітчизни”. Тому при нагоді вони прагнуть відвідати місце свого народження: “В 61-му році тільки можна було їхати туди в наші місцевості. Я в Політехнічному інституті відразу намагалася, щоб мене пустили. То був позор виробити ті документи: мене на парткоми викликали, всякі питання недоречні задавали. Ну, але дуже хотілося поїхати, і побачити ті місця, де я народилася, де я жила”⁷¹.

Переселенців, які відвідували “малу батьківщину”, вражало те, що там майже не залишилося слідів української присутності. Цей новий вигляд місцевості порушує дещо ідеалізований образ Лемківщини та Холмщини, який закарбувався у спогадах, і посилює переживання, ностальгію: “Так от продовжується життя на нашій землі, але коли ми перетинаємо кордон польський, ми кажемо: «Їдемо до себе додому». Бо там наші залишилися, і наші спогади, і наші рідні в могилах, яких ми весь час пам'ятаємо”⁷².

Приїзд на місце народження має й терапевтичний ефект, адже дає можливість людині ще раз відчувати себе “на своєму місці, на своїй землі”, приносить психологічне полегшення: “А тепер їжджу в Посадів, завжди з приємністю оглядаю, хоча себе погано чую – тут здоров'я, ходити не можу, а там з краю в край села, піду десь в село. Так що жінка не віре, каже придурюся, що я так ганяю”⁷³.

Відвідавши Лемківщину/Холмщину, переселенці усвідомлюють, що туди повернутися вже немає змоги: “Немає куди, до чого вертатись”⁷⁴, “Мені вже 80-й рік пішов, щоб я там міг починати”⁷⁵.

Усе ж дехто висловлює бажання повернутися, хоча й розуміє неможливість цього через різні обставини⁷⁶. Переселенцям, особливо жінкам, важко було б залишити дітей і родину задля переїзду. Повернення неможливе не тільки через емоційну прив'язаність до близьких людей. В основному воно пов'язано з психологічним дискомфортом, який виникав би від спогадів: “Тут поховані батьки, діти – я

⁷⁰ Інтерв'ю Юлії Павлів з Євгенією Вовк 14 червня 2012 р.

⁷¹ Інтерв'ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

⁷² Інтерв'ю Юлії Павлів з Олександром Волошинським 19 червня 2012 р.

⁷³ Інтерв'ю Ю. Павлів з І. Банашуком.

⁷⁴ Інтерв'ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

⁷⁵ Інтерв'ю Ю. Павлів з М. Божко.

⁷⁶ Інтерв'ю Юлії Павлів з Надією Коцірою (Тимчук) 17 червня 2012 р.

не могла б їх покинути. І мені здається я би там не могла, весь час би лягала з тим почуттям, яке то все було, яке то все тяжке було, напевно було б для мене важко”⁷⁷.

Переселенці, розповідаючи про відвідини “малої батьківщини”, насамперед зосереджують увагу на тому, що вціліло від їх колишнього дому, городу, саду, в якому стані церква, цвинтар. Тобто пригадують ті об’єкти, які слугують маркерами українського життя чи несуть якусь цінність для переселених: “Ну я тоді там була, і пізнала, де то тато похований, хоча стільки років там не були, але якось в дитячій пам’яті у мене залишилось як, де поховані бабуся і тато були на тому цвинтарі. Знайшли ми могили, відновлені тепер. Старались збирати гроші, і зробила пам’ятник тепер”⁷⁸.

Із ностальгією пригадують дитинство: “Побачила стару грушку, і догадалась, що вона там не дуже давно: може дійсно 30, може 40 років, і думаю, то якраз моє дитинство. І такі відчуття, знаєте, були жалю – стояла плакала”⁷⁹.

Пам’ять про українську присутність у Холмщині та Лемківщині підтримують Українське товариство (УТ) в Любліні, православні церковні громади, Головна управа Об’єднання лемків і Центр культури в м. Горлиці, польське радіо “Лем.Fm”. За підтримки УТ 9 грудня 2012 р. у Любліні у православній церкві Св. Петра відбулася поминальна служба з нагоди 65-річчя акції “Вісла”⁸⁰. 28 грудня 2012 р. там само відбулася прес-конференція УТ, приурочена цій же акції. У ній взяли участь: д-р Григорій Купріянович – голова Українського товариства і член Спільної комісії уряду та національних і етнічних меншин, д-р Микола Рощенко, Мирослав Луцюк, д-р Андрій Савенець – члени Головної управи УТ. Під час конференції ухвалено постанову до Сейму Республіки Польща (РП) про те, що акція “Вісла” організована комуністами проти власних громадян-українців, які були піддані репресіям на основі етнічного критерію⁸¹.

За сприяння УТ 7 квітня 2013 р. у Люблінсько-Холмській православній єпархії було започатковано щорічне пригадування акції руйнування православних церков на Холмщині й Підляшші 1938 р. У цей день проводили збір пожертв на дзвони для церкви Св. архистратига Михаїла в Голешеві, зруйнованої в 1938 р.⁸². 12 квітня

⁷⁷ Інтерв’ю Ю. Павлів з Є. Вовк.

⁷⁸ Інтерв’ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

⁷⁹ Інтерв’ю Ю. Павлів з Є. Вовк.

⁸⁰ Lubelskie obchody 65. rocznicy akcji “Wisła” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews\[pointer\]=6&tx_ttnews\[tt_news\]=18108&tx_ttnews\[backPid\]=3&cHash=7e5155ebe83ff9de902c934db66530ae](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[pointer]=6&tx_ttnews[tt_news]=18108&tx_ttnews[backPid]=3&cHash=7e5155ebe83ff9de902c934db66530ae) (20.06.2015).

⁸¹ Українці очікують потęплення акції “Wisła”. “Trzeba zło nazwać złem” [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ukraincy-oczekuja-potepienia-akcji-wisla-trzeba-zlo-nazwac-zlem,296947.html> (20.06.2015).

⁸² Архипастирське послання архієпископа Люблінського і Холмського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kholm1938.net/poslanie_arcybiskup_2013.html (20.06.2015); Inauguracja obchodów 75. rocznicy akcji burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w 1938 roku Холмського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews\[tt_news\]=18941&tx_ttnews\[backPid\]=3&cHash=bf0d60f6592b798e850cf46dbe865e9c](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[tt_news]=18941&tx_ttnews[backPid]=3&cHash=bf0d60f6592b798e850cf46dbe865e9c) (20.06.2015).

2013 р. відбулося представлення інтернет-сторінки про руйнування православних церков на Холмщині та Південному Підляшші в 1938 р.⁸³

Українська громада в Холмщині гуртується навколо православної парафії Св. Петра (Могили) в Любліні, друкований орган якої – “Православний голос Люблина”⁸⁴, православної парафії Св. ап. Йоанна Богослова в Холмі⁸⁵ та Молодіжного братства православної Люблінсько-Холмської дієцезії. Остання реалізувала проект “Вчимося толеранції на помилках історії”, основним завданням якого був запис свідчень переселенців із Холмщини і Південного Підляшшя, виселених під час акції “Вісла”⁸⁶.

За 60 років після трагедії у с. Сагринь відбулася панахида за полеглими мешканцями цього та навколишніх сіл, які загинули тут 10 березня 1944 р. від рук польських військових формувань⁸⁷. Ще одна молитва відбувається тут щорічно, переважно в пасхальні дні, за сприянням православної парафії Св. Петра (Могили) в Любліні й УТ⁸⁸. За їх же сприянням щороку здійснюється впорядкування могил українських воїнів⁸⁹ та інші заходи, як-от презентації книг. Наприкінці 2013 – на початку 2014 р. зріс інтерес до України й української громади, що було пов’язано з революційними подіями та відзначенням 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка⁹⁰.

Також треба відзначити, що більше місця в інформаційному просторі займає Лемківщина. Це пов’язано з великою кількістю сайтів та організацій, які спонсорує діаспора Канади й США, а також через туристичний потенціал цих теренів⁹¹. Щорічно з 1982 р. відбувається “Лемківська ватра” – етнографічний фестиваль, куди

⁸³ Inauguracja zaktualizowanej wersji serwisu poświęconego akcji burzenia cerkwi na Chelmszczyźnie i Podlasiu w 1938 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews\[tt_news\]=18965&tx_ttnews\[backPid\]=1&cHash=8c343e9d49dd2147125a230d4a544593](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[tt_news]=18965&tx_ttnews[backPid]=1&cHash=8c343e9d49dd2147125a230d4a544593) (20.06.2015).

⁸⁴ Православна Парафія свт. Петра (Могили) в Любліні для української православної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chresto-vozd.harazd.net/index.html> (20.06.2015).

⁸⁵ Люблінсько-Холмська Православна Єпархія. Православна парафія св. ап. Йоанна Богослова в Холмі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkiew-chelm.pl/?rozdID=&lang=ua> (20.06.2015).

⁸⁶ Projekt “Uczmy się tolerancji na błędach historii” zakończony [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bmplublin.pl/index.php?id=shownews&newsid=1454> (20.06.2015).

⁸⁷ Сагринь чекає. Наше слово [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nasze-slowo.pl/%D1%81%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8C-%D1%87%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%94/> (20.06.2015).

⁸⁸ Українське товариство (Неурядова організація) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/events/167666523396725/?ref=22> (20.06.2015).

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Українське товариство (Неурядова організація) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/pages/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/454914387893207> (20.06.2015).

⁹¹ Łemkowszczyzna kraina na granicy światów [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://turystyka.wp.pl/gid,16297401_img,16297462_page,6_title,Łemkowszczyzna-kraina-na-granicy-swiatow.galeria.html (20.06.2015).

приїжджають лемки з цілого світу, в с. Ждиня (Горлицький повіт). Під час фестивалю, крім концертної програми, відбуваються спортивні змагання, зустрічі з науковцями⁹². Музей лемківської культури в Зиндранові, розташований неподалік Кросно, щорічно організовує фестиваль “Від Русала до Івана”, покликаний зберігати та популяризувати лемківські традиції. На його території діє експозиція лемківського житла, організуються семінари і майстер-класи, пов’язані з лемківською культурою⁹³.

За сприянням Головної управи Об’єднання лемків, Мистецької ради, Світової ради русинів у Криниці щорічно влітку проходить “Медженародне біенале лемківської/русиньської культури”⁹⁴; в Новому Санчі й Горлицях відбувається “Лемківська творча осінь”, де презентують книги про Лемківщину, виставляють фотографії, живописні твори, демонструють документальні фільми, виступають творчі колективи⁹⁵. Важливу роль у збереженні пам’яті про Лемківщину відіграє організація “Руська бурса” в Горлицях, за підтримки якої діє польське радіо “ЛемFm”, що мовить лемківським діалектом, поширює інформацію про лемківські заходи⁹⁶.

Очевидно, з того часу, як українці були депортовані з Холмщини/Лемківщини, вигляд цих регіонів змінився: господарства мають нових власників, церкви, раніше українські, стали польськими, православні греко-католицькі цвинтарі почали руйнуватися. В останнє десятиріччя польська сторона намагається спростити оформлення віз, перетин кордону для українців із депортованих родин, відновлює спільно з українцями цвинтарі, монументи в місцях загибелі українців і поляків, надає деяку фінансову підтримку українським організаціям.

Отже, стресові ситуації під час війни та міжнаціонального конфлікту, а також примусове переселення зруйнували емоційний комфорт, відчуття безпеки та захищеності, які людина ототожнює з поняттям дому. Це поняття для традиційних аграрних спільнот нерозривно пов’язано із землею як найціннішим ресурсом. Важливе значення в цьому випадку відіграє теж громада, особливо в доволі замкнутах та ізольованих спільнотах, таких як гірська Лемківщина. Для переселенців із Холмщини, що проживали на рівнинній місцевості, основними точками опори, які слугували координатами дому, були земля, власне господарство, лісиста місцевість. Таку ж роль для лемків відгравали гори, ліс і власне господарство. До переселення лемки й холмщаки майже не усвідомлювали свого прикордонного статусу. Кордон у значенні бар’єру був доволі умовним, його розуміли як частину ландшафту. Просторові межі збігалися із природними кордонами або ж межами проживання спільноти. Механізми просторової та соціальної самоідентифікації змінилися після примусового переїзду,

⁹² *Лінг І.* 31-а Лемківська Ватра у Ждині // *Дзвони Лемківщини / І. Лінг.* – 2013. – № 4(87). – Вересень–жовтень.

⁹³ Muzeum Kultury Łemkowskiej, Zyndranowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zyndranowa.org/pl/> (20.06.2015).

⁹⁴ VII Międzynarodowe Biennale Kultury Łemkowskie 2012 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=154> (20.06.2015).

⁹⁵ ŁEMKOWSKA JESIEŃ TWÓRCZA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/category.php?categoryid=7_ (20.06.2015).

⁹⁶ ЛЕМ. Fm [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lem.fm/lem/> (20.06.2015).

адже переселенці перестали бути “своїми”, “тутейшими” – вони відрізнялися від нової спільноти. Незвичний новий ландшафт, особливо засушливих степових регіонів Південного Сходу, відмінна агрокультура, а одразу після приїзду й місцева говірка та звичай штовхали переселенців до роздумів про власну самобутність. Однак комплекс проблем, що потребували негайного вирішення, головно пов’язаних з облаштуванням власного побуту, виживанням, подальшим працевлаштуванням, вплинули на тривалість процесу усвідомлення “малої батьківщини”.

Пам’ять про неї зазнала сакралізації під впливом деструктивних чинників. Відбулося руйнування прикордонної соціальної організації, з якою себе ототожнювали переселенці. Змінилося й саме населення, яке втратило “органічний зв’язок” із цією місцевістю. Тому в пам’яті людей відбувається ідеалізація суспільних відносин, території, загалом часопростору прикордоння. Завдяки застосуванню контент-аналізу вдалося з’ясувати, що цей образ функціонує в історичній пам’яті переселенців як певний архетип, міф, важливий для усвідомлення особи, її регіональної ідентичності. Виразніше свою регіональну та культурну ідентичність декларують лемки, які в ізольованих гірських умовах зуміли зберегти більше автентичних рис, тоді як холмщаки мають більше спільних традицій і культурних символів із поширеними в Галичині й на Волині. Ця регіональна ідентичність співіснує з українською національною.

Результати соціологічного опитування серед дітей та внуків переселенців довели, що для більшості нащадків терени Холмщини і Лемківщини слугують лише емоційним зв’язком з їхніми родичами. Поодинокими винятками є внуки переселенців, які вважають ці терени своєю батьківщиною. Серед цієї групи переважали особи лемківського походження, які ще відзначали особливе значення лемківської культури та мови. Більшість переселенців, особливо з Холмщини, поклали провину за переселення на т. зв. “треті сторони”. Пригадування в межах пост-пам’яті, тривалий вплив патерналістської моделі відносин держави і громадян вплинули на те, що переселенці, як соціальна група, знімають із себе відповідальність за події, свідками яких були. На емоційному рівні така відстороненість дає можливість легше пережити втрату власного дому, примусове переселення.

На відміну від самих переселенців, більшість їхніх дітей та внуків вважають, що до організації переселення причетна як радянська, так і польська влада, тому вони відповідальні за ці події. Як більшість респондентів, які вважають причетними до організації переселення уряди двох комуністичних держав, так і більшість тих, хто покладає відповідальність лише на уряд однієї держави, вважають, що головною метою переселення була ліквідація українського населення Холмщини і Лемківщини через асиміляцію на новій території. Такі уявлення могли сформуватися як під впливом панівного образу “жертви” українського народу, так і під впливом особистих відвідин місцевості, звідки походили родичі, або ж відгуків про такі відвідини.

Пам’ять про українську присутність на Холмщині та Лемківщині нині підтримують Українське товариство в Любліні, православні церковні громади, Головна управа Об’єднання лемків і Центр культури в м. Горлиці, польське радіо “Лем. Fm”. Попри налагодження в останні десятиліття польсько-українських відносин у руслі добросусідства, яке передбачає примирення з особливо складних питань історії, свідчень колишньої української присутності на Холмщині й Лемківщині

залишилося мало. Здебільшого, це – українські цвинтарі (православні чи греко-католицькі) в занедбаному стані, храми, частина яких, особливо на території Холмщини, діють як римо-католицькі костели. Щодо образу Холмщини і Лемківщини в пересічних мешканців Львова, які не мають родичів чи друзів із переселенців або їх нащадків, то уявлення про ці терени дуже розмиті або взагалі відсутні. Респонденти загалом не знають, де ці терени розташовані, плутають операцію “Вісла” з депортацією 1944–1946 рр., а під впливом складної ситуації у країні ототожнюють поняття “переселенець” із вимушеними переселенцями зі Сходу та Півдня України.